

De Groninger bodem blijkt steeds weer oudheidkundige verrassingen in petto te hebben. Bij Kropswolde ten zuidoosten van het Zuidlaardermeer zijn onlangs bij archeologisch onderzoek resten van een Middeleeuwse ronde burcht tevoorschijn gekomen.

EEN MIDDELEEUWSE VERSTERKING BIJ HET ZUIDLAARDERMEER

Henny Groenendijk

Luchtfoto van de omgeving van de burcht. Opname mei 1978

Uit historische bron was hiervan niets bekend. Een totaal in de vergeetelheid geraakte versterking derhalve, die in de krijgsgeschiedenis kennelijk geen vermeldenswaardige rol speelde. Hier kan alleen met behulp van de restanten in de bodem een stukje regionale geschiedenis worden geschreven.

Een anonieme burcht

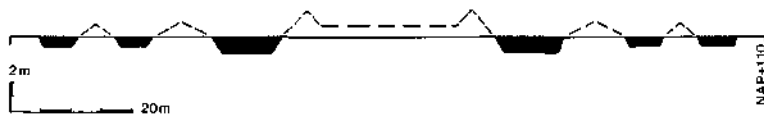
Niets in de akker ten westen van de Woldweg in de buurtschap Wolfsbarge (onder Kropswolde, gem. Hoogezand-Sappemeer) doet vermoeden, dat hier ooit een burcht met een doorsnede van meer dan honderd meter het beeld van de omgeving beheerste.

Reliëf ontbreekt in de akker nagenoeg geheel, het landschap helt slechts zwak naar het Zuidlaardermeer. Het rechte kavelpatroon wordt er alleen maar onderbroken door een kromming in een van de scheidingsloten. Dat deze bocht in het slotenpatroon een restant is van de buitengracht van een vesting, kan de toevallige passant niet vermoeden.

Schriftelijke bronnen doen er het zwijgen toe. Kronieken noch oorkonden maken gewag van de sterkte. Als er tussen 1227 en 1231 twisten uitgevochten worden tussen de bisschop van Utrecht en de Drenten, is er alleen sprake van troepenbewegingen en strijdtonnel ten westen van het Zuidlaardermeer. Van de kontreien ten oosten van het meer viel in militair opzicht niets te melden. Wel verschijnt op de laat 17-eeuwse provinciekaart van Visscher en Starckenborgh ter hoogte van Kropswolde, westelijk van de wooningsas Kropswolde-Wolfsbarge, een kaartsignatuur voor een fortifikatie met het bijschrift 'de Schans'. Het is echter de vraag, of hiermee de ronde burcht van Wolfsbarge bedoeld kan zijn.

Provinciekaarten uit die tijd plegen nog al eens onnauwkeurigheden te bevatten. Dat deze schans een stuk noordelijker staat ingetekend dan het gehucht Wolfsbarge, zegt op zich dus niet zoveel over de werkelijke lokatie. Mogelijk ook gaat het hier om een van de schansen, die her en der in de tijd van de Tachtigjarige Oorlog verzezen. Maar ook in dat geval geeft het aan, dat de oostelijke landroute langs het Zuidlaardermeer een verbinding van betekenis was.

Er is in dit gebied nog maar heel weinig historisch-archeologisch onderzoek uitgevoerd, zodat voorlopig elke koppeling tussen namen op oude kaarten, plaatselijke geruchten en historische bodemvondsten nog een

Schematische weergave van de teruggebonden grachten en de gereconstrueerde wallen. De verticale schaal is overdreven.

Situatie rond Wolfsbarge in 1853 (Militaire topografische Kaart, Blad 12 Assen). Ter verduidelijking is hierop de plaats van de burcht met een cirkel aangegeven. Het gebied ter hoogte van de provinciegrens, waar de weg zich verliest, is nog als "lage heide" gekarteerd.

slag in de lucht is. We moeten vooralsnog andere wegen bewandelen, willen we de burcht van Wolfsbarge enigszins in een historisch perspectief plaatsen.

Luchtfoto's als opening

Verkleuringen in de grond, die op stahoogte niet meer dan een onoverzichtelijk vlekkenpatroon te zien geven, kunnen vanaf grote hoogte bekeken ineens vorm aannemen. Luchtfoto's zijn daarom een belangrijk hulpmiddel voor de archeologie. Toen men deze eigenschap van luchtopnamen ging ontdekken, werd in de jaren vijftig op de bewuste plek bij Wolfsbarge de aandacht getrokken door een opmerkelijk patroon van concentrische ringen. Daarin vermoedde men een ronde burcht. Het bewijs werd echter niet geleverd. Historische berichten over een Mariakapel te Wolfsbarge, reeds vermeld in 1282, deden daarentegen de interpretatie van de sporen op de luchtfoto samenvallen met de standplaats van deze kapel. Deze aanname werd in de hand gewerkt door de ligging van een (nog steeds bestaand) kerkhofje op geringe afstand van de genoemde sporen.

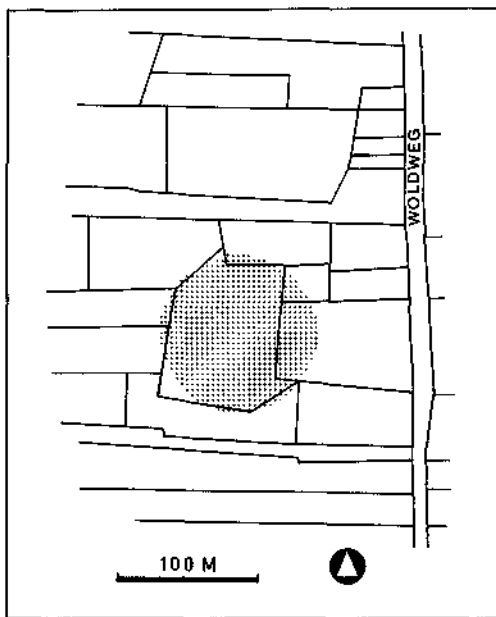
Vervolgens waren het opnieuw luchtfoto's, die de ideeën over een burcht weer aanwakkerden. Want opnamen van zo'n tien jaar geleden gaven ineens een veel duidelijker beeld van wat in de ondergrond verborgen lag. De oorzaak van die plotselinge verhoogde zichtbaarheid op de luchtfoto is weinig verheugend: het perceel is aan het einde van de jaren zeventig diep gewoeld, zodat de donker-humeuze grachtvulling opgeploegd werd en tijdelijk aan het oppervlak kwam. Zo is de contrastrijke luchtfoto (afb. 1) dan ook te verklaren.

Archeologisch onderzoek

Het besluit tot bodemonderzoek kwam als logische volgende stap. De erosie van het bodemarchief (zoals de voortschrijdende aantasting van archeologische informatie in de bodem wordt aangeduid) was inmiddels zo ver gevorderd, dat het de vraag was of opgraven in dermate intensief bewerkt bouwland nog wel zin had. Het werd onderzoek-op-het-nippertje; de burchtresten waren al bijna geheel verploegd.

Het verkennend onderzoek vond plaats in het kader van een project ter behartiging van de archeologische belangen in het Herinrichtingsgebied Oost-Groningen en werd in december 1986 uitgevoerd door het Biologisch-Archeologisch Instituut van de R. U.-Groningen.

Kadastrale minuutkaart van vóór 1830 met aftwijpende percellering ter hoogte van de voormalige burcht te midden van de opstreekende verkaveling. Hierop is de omvang van de burcht aangegeven (raster).

In een zoekseuf dwars over het perceel, werden de humeuze verkleuringen van drie voormalige grachten teruggevonden (afb. 2). Ze waren concentrisch rondom een binnenterrein aangelegd. De buitendiameter van dit grachtenstelsel moet ca. 115 meter hebben bedragen. Al snel werd duidelijk, dat de kromming in de zuidelijke scheidingsloot een deel van het verloop van de voormalige buitenste gracht aangeeft. Tussen de grachten waren naar alle waarschijnlijkheid aarden wallen opgeworpen. Het binnenterrein, met een middellijn van ongeveer 30 meter, was vrijwel zeker opgehoogd. Daar heeft ook ooit een stenen gebouw gestaan, want de vulling van de binnenste gracht zat vol met stukken baksteen, dakpanresten, veldkeien, stukken eikenhout en brokken grijze leem. Deze afbraakresten moeten daar als gevolg van het slechten van de burchtwallen en het toen aanwezige opgaand muurwerk in terecht zijn gekomen.

De binnenste gracht was tevens de breedste (ruim tien meter), maar reikte niet veel dieper dan één meter beneden het toenmalige maaiveld. Alle grachten vertoonden een vlakke bodem. De twee buitenste grachten waren niet alleen smaller maar ook ondieper dan de binnenste gracht. Hoewel de grondwaterstand toentertijd aanmerkelijk hoger

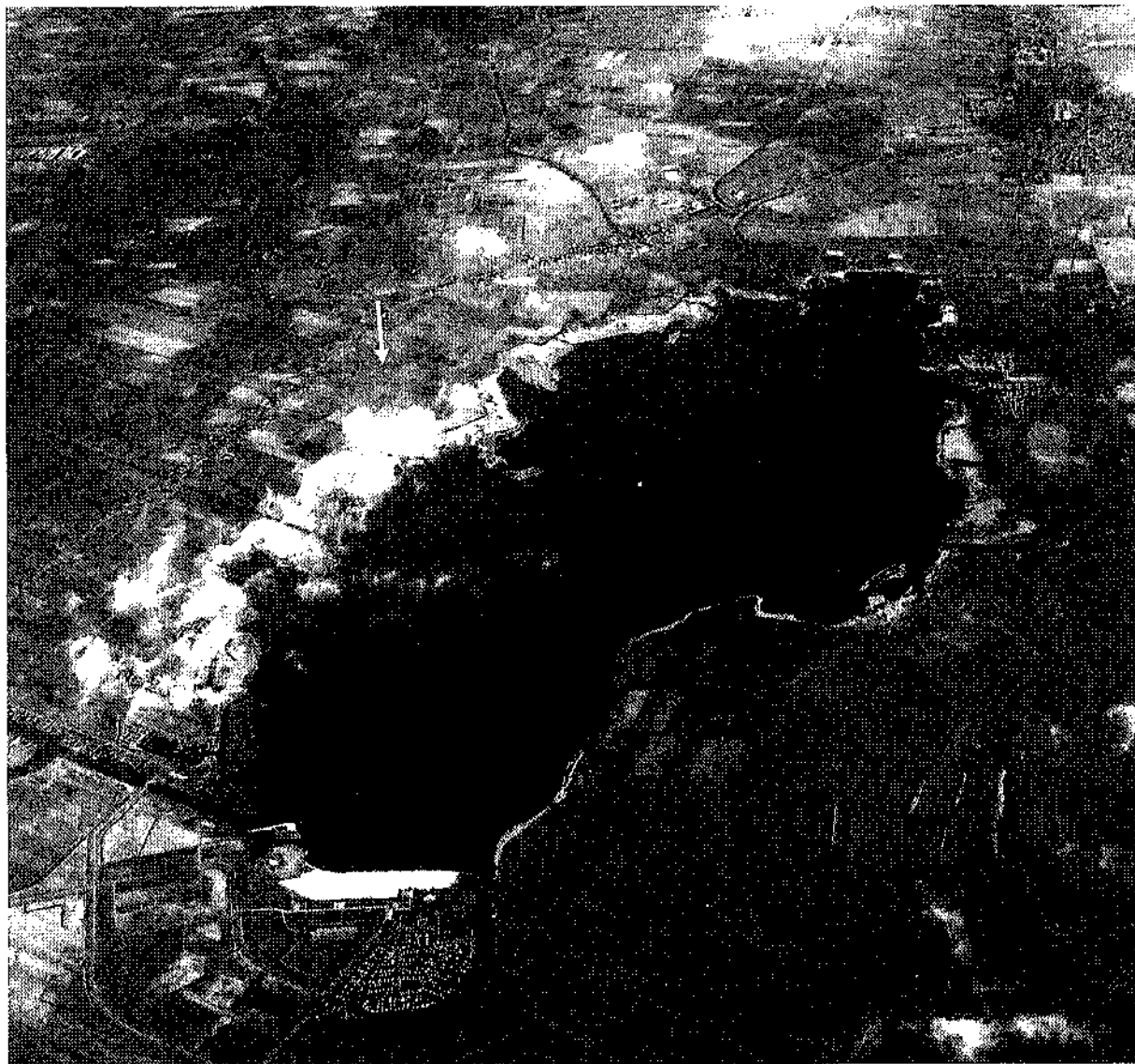
was dan nu, kon uit het profiel van deze buitenste grachten worden opgemaakt, dat ze niet permanent watervoerend zullen zijn geweest.

Walburchten van een dergelijk bouwprincipe worden doorgaans in de 12e tot eerste helft van de 13e eeuw gedateerd.

Weerbaarheid of wegversperring?

Dat men de moeite heeft genomen om ten oosten van het Zuidlaardermear een sterke te bouwen wil zeggen, dat dit gebied via een route over land passabel was. Nu wordt het ontstaan van wegdorpen in het randveengebied die een opstreekende verkaveling bezitten, zoals Kropswolde-Wolfsbarge, in het algemeen in de latere Middeleeuwen geplaatst. Uit schriftelijke bronnen weten we, dat monniken van het klooster Aduard zich aan het einde van de 13e eeuw al ten oosten van het Zuidlaardermear bij Kropswolde bezighielden met het winnen van turf.

Waarschijnlijk was het gebied in die tijd al door een landroute ontsloten. De huidige bewoningsas Kropswolde-Wolfsbarge suggereert een bijna kaarsrechte noord-zuid verbinding met de noordelijke en zuidelijke buurdorpen in het randveengebied. Bestudering van de landschappelijke gesteldheid

Overzichtsfoto huidige situatie omgeving Zuidlaardermeer gezien in zuidelijke richting. Links op de foto de weg door Kropwolde-Wolfsborge. Bij de pijl lag de burcht. Rechtsboven ligt Zuidlaren.

leidt er echter toe te veronderstellen, dat het oorspronkelijk verloop van die landroute aanmerkelijk kronkeliger was. Er waren in het gebied rond Kropswolde-Wolfsbarge namelijk nogal wat hoogteverschillen in de dekzandtopografie aanwezig. De toegankelijkheid van het gebied hing hiervan natuurlijk in hoge mate af.

Vooral het gebied rondom Wolfsbarge was destijds nogal geaccidenteerd. Waarschijnlijk houdt de naamgeving van de buurtschap (ook: Wolfsbergen) hiermee verband. Een lange, NW-ZO gerichte zandrug werd bij Wolfsbarge ten zuiden begrensd door een laagte; ten oosten daarvan strekte zich toen nog het onvergraven hoogveen uit. Aan de rand van de zandrug, dus direct benoorden de laagte, was de ronde burcht gesitueerd.

We bezitten in de topografie verscheidene aanwijzingen, dat de burcht strategisch gelegen was, al geeft de huidige situatie hierin geen inzicht. Op de kaart van J. Lubbers die de situatie in het Gronings-Drentse veengebied van omstreeks 1652 weergeeft, staat ten zuidwesten van een groep zandkoppen met de toevoeging 'Wolfsbergen' een veenstroompje ingetekend. Dit stroompje kruist de verbindingsweg Kropswolde-Wolfsbarge en wordt aangeduid als 'Scheiding van Drent'.

Hoezeer de kaart van Lubbers ook onzuiverheden bevat, op grond van dit detail mogen we wel aannemen, dat de grens tussen Groningen en Drente in de 17e eeuw zo dicht bij het Zuidlaardermeer door een watervoerende laagte verliep. Ook op de Militaire Topografische Kaart van twee eeuwen daarna vinden we die laagte terug (afb.3). Het betrof toen nog steeds een strook onontgonnen, lage heide, waarin langs een scheidsgreppel de provinciegrens in oost-west richting verliep. Aan het einde van deze greppel knikt de provinciegrens naar het zuidoosten. Twee verbindingswegen kwamen vanuit het zuiden bij de laagte samen. De plaatskeuze van de burcht kan met de combinatie van deze topografische details nauw verband hebben gehouden. De landschappelijke gesteldheid dwong passanten, komend uit het zuiden, tot gebruik van die ene verbindingsweg die verder noordwaarts voerde. Zo'n weg kon vanuit de burcht uitstekend in de gaten gehouden en desnoods afgegrensd worden. Of dat daadwerkelijk gebeurde, bijvoorbeeld bij oorlogsdreiging, is niet bekend. Misschien heeft de burcht in wezen alleen gefunctioneerd als wegversperring met vreedzame doeleinden zoals tolgaring. In dat verband kan het van belang zijn, dat zich in later tijden iets verder noordelijk in deze

verbindingsweg een slagboom bevond, waar tot geheven werd.

Eén in een reeks

We zijn toe aan een blik in de bredere omgeving. Ronde walburchten van een aanleg als die van Wolfsbarge zijn bekend van Eelde (de zgn. Luchtenburg) en van Noordlaren (het zgn. Bolwerk). Vooral de ronde burcht bij Noordlaren komt voor een vergelijk in aanmerking. Zijn landschappelijke ligging, westelijk van het Zuidlaardermeer aan een landengte in de belangrijke verbindingsweg via de Hondsrug naar Groningen, maakt hem tot evenknie van de burcht bij Wolfsbarge. Ook bij het Bolwerk mag worden uitgegaan van drie concentrische grachten met daartussen gelegen arden wallen en ook hier was het binnenterrein opgehoogd. De totale doorsnede bedroeg echter minstens 160, maar mogelijk wel 180 meter; dat is aanmerkelijk meer dan de Wolfsbarger burcht aan de oostzijde van het meer. Het Bolwerk werd waarschijnlijk pas aan het begin van deze eeuw definitief geslecht en bleef als veldnaam lang voortbestaan. Daarin schuilt een tweede verschil met de ronde burcht van Wolfsbarge.

Een ogenschijnlijk gering verschil bestaat nog in de ligging ten opzichte van de laagte, die in beide gevallen de landengte bepaalt: de Noordlaarder burcht aan de zuidzijde, de Wolfsbarger burcht juist aan de noordzijde hiervan. Politieke factoren kunnen hieraan ten grondslag liggen, maar wellicht gaven strategische overwegingen, bijvoorbeeld het reeds bestaande wegennet, eerder de doorslag bij het bepalen van de bouwlocatie.

De Luchtenburg bij Eelde is hedentendage nog in het veld herkenbaar. De situering van deze ronde burcht lijkt in grote lijnen met de beide andere overeen te komen, hoewel er eveneens verschillen zijn aan te wijzen. Gesproken wordt steeds van drie concentrische grachten met daartussen gelegen wallen en een opgehoogd binnenterrein; de doorsnede zou zo'n 175 meter bedragen. Of dat klopt, zal het daar onlangs gestarte bodemonderzoek kunnen uitwijzen, maar het lijkt aan de hand van luchtfoto's aannemelijk dat het grachtenstelsel van de Luchtenburg méér dan drie grachten omvatte.

Vergelijken we de drie tot nu toe bekende rondburchten in de nabijheid van de stad Groningen, dan is die van Wolfsbarge de kleinste in de serie. Het is tevens degene, die al in een vroeg stadium in vergetelheid is geraakt. Zo is van de burcht geen toponiem

overgeleverd. Ook moet de afbraak eerder dan bij de twee andere hebben plaatsgevonden. Op de Kadastrale Minuut van kort vóór 1830 is in het betreffende gebied met voornamelijk opstrekken de verkaveling nog wel een duidelijk afwijkende percellering te herkennen, daar waar de sterkte ooit gelegen was (afb. 4). Terzelfdertijd werd het gebruik van het perceel nog omschreven als 'hakbos'. Het burchtterrein was derhalve aan het begin van de vorige eeuw nog niet opgenomen in het omringende landbouwgebied. Of het perceel toen nog als (voormalig) burchtterrein bekend stond, blijkt uit geen enkele bron. Tussen plm. 1830 en 1860 werd het perceel opgedeeld en geleidelijk als bouwland in gebruik genomen.

Mogen we in de vroege afbraak en de geringe afmetingen van de burcht een aanwijzing zien, dat deze in zijn eerste opzet al een ondergeschikte rol vervulde ten opzichte van het Bolwerk en de Luchtenburg?

Er is nog te weinig archiefonderzoek verricht om wat meer duidelijkheid te kunnen scheppen in de militaire functie van deze sterkte. Evenmin is er inzicht in de bouwdatum van de burcht en in welk verdedigingsstelsel deze paste.

Voorlopig geldt, dat met de ronde burcht van Wolfsbarge een tot dusver in belangrijkheid onderschatte, oostelijke verbinding naar Groningen wordt aangetoond. Economische belangen, bijvoorbeeld de afvoer van turf, kunnen het gewicht van deze landroute bepaald hebben. Wie er dan wel zoveel belang bij de weg had, is een intrigerende vraag. We mogen intussen wel aannemen, dat op grond van de vorm, zowel als landschappelijke als geografische ligging de burcht van Wolfsbarge thuishoort in een generatie van ronde walburchten, die zijn aangelegd tijdens één van de ruzies rond de stad Groningen. Een datering vóór 1250 is het meest waarschijnlijk. ●

J. N. Lanting (BAI), J. Meijering (PPD Groningen) en G. Overdiep (Peize) dank ik hartelijk voor hun adviezen.

Literatuur

Historische Vestingwerken in de provincie Groningen, interim rapport van de P. P. D. Groningen, 1955.
G. Overdiep, Mispets of Nutspets, Drentse Volksalmanak 81, 1963 241-247.
G. Overdiep, De slag bij Ane 1227, Peize 1977.